

Spis treści

Wykaz skrótów	11
Wstęp	15
1. Atmosfera.....	19
1.1. Charakterystyka atmosfery	19
1.2. Wilgotność i skład chemiczny powietrza suchego	23
1.3. Charakterystyka troposfery	29
1.4. Troposfera jako aerozol	32
1.5. Gazy występujące w troposferze	34
1.5.1. Azot.....	34
1.5.2. Tlen	36
1.5.3. Gazy szlachetne	37
1.5.4. Dytlenek węgla.....	38
1.5.5. Metan	44
1.5.6. Tlenek azotu(I)	49
1.6. Efekt cieplarniany a globalne ocieplenie	51
1.7. Możliwości przeciwdziałania globalnemu ociepleniu	59
1.8. Klasyfikacja zanieczyszczeń powietrza.....	75
1.9. Rozprzestrzenianie się i przemiany zanieczyszczeń w atmosferze.....	78
1.10. Pochodzenie pierwotnych zanieczyszczeń powietrza i związane z nimi zagrożenia	83
1.10.1. Podstawowe wiadomości o procesie spalania.....	83
1.10.2. Podstawowe wiadomości o paliwach.....	87
1.10.2.1. Paliwa stałe	88
1.10.2.2. Paliwa ciekłe	91
1.10.2.3. Paliwa gazowe	102
1.11. Pierwotne zanieczyszczenia powietrza	106
1.11.1. Tlenek węgla	107
1.11.2. Dytlenek siarki.....	110
1.11.3. Tlenki azotu NO _x	114
1.11.4. Niemetanowe lotne związki organiczne.....	119
1.11.5. Pyły	129

1.11.6.	Emisja pierwotnych zanieczyszczeń powietrza w Polsce w 2008 roku.....	138
1.12.	Wtórne zanieczyszczenia powietrza	143
1.12.1.	Smog klasyczny	143
1.12.2.	Kwaśne deszcze	146
1.12.2.1.	Deszcz naturalny	146
1.12.2.2.	Powstawanie w atmosferze kwasu siarkowego(VI)	147
1.12.2.3.	Powstawanie w atmosferze kwasu azotowego(V)	150
1.12.2.4.	Obciążenie powierzchni Polski substancjami wniesionymi przez opady atmosferyczne.....	151
1.12.3.	Fotochemiczne zanieczyszczenia powietrza.....	155
1.12.3.1.	Reakcje fotochemiczne w atmosferze.....	155
1.12.3.2.	Smog fotochemiczny.....	161
1.13.	Ozon w atmosferze.....	164
1.13.1.	Ozon w troposferze	164
1.13.2.	Ozon w stratosferze a zagrożenie promieniowaniem UV	166
1.13.3.	Reakcje w stratosferze z udziałem ozonu	170
1.13.4.	Skutki wprowadzenia do atmosfery freonów i halonów.....	173
1.14.	Powietrze wewnętrzne	177
1.14.1.	Wentylacja.....	178
1.14.2.	Klimatyzacja.....	181
1.14.3.	Zagrożenia wynikające z wentylacji i klimatyzacji.....	183
1.14.4.	Syndrom chorego budynku	185
1.14.5.	Podstawowe zanieczyszczenia w pomieszczeniach mieszkalnych.....	186
	Literatura	189
2.	Litosfera.....	192
2.1.	Powstawanie i skład litosfery	192
2.1.1.	Procesy glebotwórcze	196
2.1.2.	Profil glebowy.....	198
2.2.	Budowa gleby.....	201
2.2.1.	Faza stała	201
2.2.1.1.	Składniki nieorganiczne.....	202

2.2.1.2.	Składniki organiczne	203
2.2.2.	Faza ciekła.....	206
2.2.3.	Faza gazowa.....	207
2.3.	Właściwości fizyczne gleby.....	208
2.4.	Właściwości chemiczne gleby.....	211
2.4.1.	Właściwości sorpcyjne	211
2.4.2.	Odczyn i kwasowość.....	215
2.4.3.	Pojemność buforowa	218
2.5.	Problemy związane z zakwaszaniem gleb.....	220
2.6.	Charakterystyka i stan gleb ornych w Polsce.....	223
2.7.	Składniki troficzne – znaczenie i formy występowania	228
2.7.1.	Makroskładniki.....	231
2.7.1.1.	Azot	231
2.7.1.2.	Fosfor	234
2.7.1.3.	Potas	235
2.7.1.4.	Wapń	236
2.7.1.5.	Magnez.....	237
2.7.1.6.	Siarka.....	238
2.7.2.	Mikroskładniki	240
2.8.	Nawozy mineralne.....	242
2.8.1.	Rodzaje nawozów mineralnych	242
2.8.2.	Ekologiczne skutki stosowania nawozów mineralnych	249
2.9.	Degradacja gleb.....	251
2.9.1.	Czynniki powodujące degradację	252
2.9.2.	Rodzaje i skutki degradacji	255
2.10.	Zanieczyszczenia chemiczne gleb.....	259
2.10.1.	Klasyfikacja zanieczyszczeń	260
2.10.2.	Zanieczyszczenia nieorganiczne.....	262
2.10.3.	Zanieczyszczenia organiczne.....	263
2.11.	Pestycydy	269
2.11.1.	Klasyfikacja pestycydów	270
2.11.2.	Ekologiczne skutki stosowania pestycydów	276
2.12.	Rekultywacja i remediacja gleb.....	279
2.12.1.	Regulacja odczynu i odsalanie.....	285

2.12.2.	Unieszkodliwianie metali ciężkich	285
2.12.3.	Likwidacja zanieczyszczeń organicznych	287
	Literatura.....	291

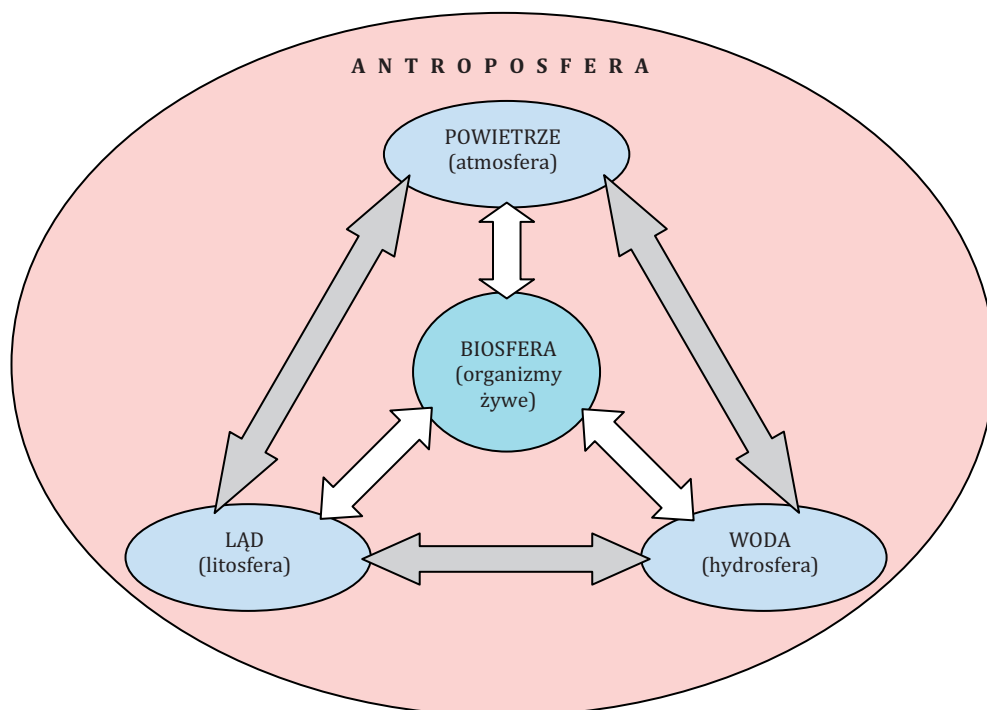
3. Hydrosfera..... 294

3.1.	Rodzaje i skład wód naturalnych	294
3.1.1.	Wody atmosferyczne (opadowe)	298
3.1.2.	Wody powierzchniowe.....	299
3.1.3.	Wody podziemne	302
3.1.3.1.	Wody mineralne	303
3.1.3.2.	Wody lecznicze.....	306
3.2.	Klasyfikacja wód naturalnych	310
3.2.1.	Klasy jakości wód powierzchniowych	310
3.2.2.	Klasy jakości wód podziemnych.....	312
3.2.3.	Kategorie wód naturalnych	313
3.2.4.	Wskaźniki jakości wód naturalnych	313
3.3.	Fizykochemiczne wskaźniki jakości wód naturalnych	315
3.3.1.	Wskaźniki charakteryzujące stan fizyczny wód	315
3.3.1.1.	Temperatura	316
3.3.1.2.	Przezroczystość (mętność).....	319
3.3.1.3.	Barwa	321
3.3.1.4.	Wskaźniki określone organoleptycznie.....	321
3.3.2.	Wskaźniki charakteryzujące warunki tlenowe.....	322
3.3.2.1.	Tlen rozpuszczony	322
3.3.2.2.	Chemiczne zapotrzebowanie na tlen	327
3.3.2.3.	Biochemiczne zapotrzebowanie na tlen	329
3.3.2.4.	Ogólny węgiel organiczny	331
3.3.3.	Wskaźniki charakteryzujące zakwaszenie.....	332
3.3.3.1.	Odczyn	332
3.3.3.2.	Zasadowość i kwasowość	334
3.3.3.3.	Ditlenek węgla.....	336
3.3.4.	Wskaźniki charakteryzujące zasolenie	340
3.3.4.1.	Przewodność elektrolityczna (konduktancja)	340
3.3.4.2.	Zawiesina ogólna i zawartość substancji rozpuszczonych	342

3.3.4.3.	Chlorki	344
3.3.4.4.	Siarka i jej związki	345
3.3.4.5.	Twardość wody	348
3.3.5.	Wskaźniki charakteryzujące warunki biogenne	351
3.3.5.1.	Azot i jego związki	352
3.3.5.2.	Fosfor i jego związki	356
3.4.	Chemiczne wskaźniki jakości wód naturalnych	359
3.4.1.	Pochodzenie zanieczyszczeń chemicznych wody	359
3.4.2.	Domieszki i zanieczyszczenia organiczne	363
3.4.2.1.	Wielopierścieniowe węglowodory aromatyczne	365
3.4.2.2.	Chlorowane związki organiczne	366
3.4.2.3.	Pestycydy	368
3.4.2.4.	Związki powierzchniowo czynne	369
3.4.2.5.	Substancje ropopochodne	372
3.4.2.6.	Fenole	374
3.4.3.	Domieszki i zanieczyszczenia nieorganiczne	375
3.4.3.1.	Sód i potas	375
3.4.3.2.	Żelazo i mangan	375
3.4.3.3.	Związki krzemu	379
3.4.3.4.	Metale ciężkie	380
3.4.3.5.	Cyjanki	383
3.4.3.6.	Fluorki	384
3.4.3.7.	Substancje radioaktywne	385
3.5.	Biologiczne wskaźniki jakości wód naturalnych	386
3.6.	Woda przeznaczona do spożycia i celów przemysłowych	389
	Literatura	393
	Indeks rzeczowy	397
	Spis rysunków	423
	Spis tabel	426

Wstęp

Chemia środowiska jest działem chemii, którego znajomość przybliży wiedzę o otaczającym nas środowisku. W jej ramach omawia się skład i budowę chemiczną głównych składowych środowiska – powietrza, wód i łądu, oraz procesy fizykochemiczne i chemiczne przebiegające w tych obszarach. Te trzy sfery – atmosfera, hydrosfera i geosfera, nie są izolowane – są od siebie ściśle uzależnione, a na ich funkcjonowanie wpływa ponadto biosfera, czyli wszystkie organizmy żyjące na Ziemi. W ramach chemii środowiska omawia się też zmiany zachodzące w otoczeniu wywołane czynnikami o charakterze antropogenicznym. Czynniki te, związane z rozwojem przemysłu, szeroko rozumianej gospodarki, motoryzacji, rolnictwa, a także z funkcjonowaniem dużych skupisk ludzkich wywołują zanieczyszczenie środowiska i różne inne niekorzystne zjawiska. Oddziaływanie i zależność między poszczególnymi sferami środowiska zobrazowano na rys. 1.

Rys. 1. Zależności między poszczególnymi sferami środowiska

Źródło: opracowanie własne.

Na procesy przebiegające w środowisku nie zwraca się uwagi, o ile przebiegają według naturalnego rytmu, a stają się niezmiernie istotne, gdy ten naturalny rytm ulegnie zakłóceniu. Ostatnie lata to właśnie czasy nasilających się problemów środowiskowych. Pojawiły się zagrożenia o charakterze globalnym, dotyczące społeczności całego świata, które to zagrożenia narastały stopniowo, a obecnie ich przewyciężenie wymaga międzynarodowej współpracy i skoordynowanych działań naprawczych. Najważniejsze współczesne problemy środowiskowe o charakterze globalnym to zubożenie warstwy ozonowej i rosnące stężenie gazów cieplarnianych w atmosferze, co skutkuje zagrożeniem dla zdrowia, zmniejszeniem zróżnicowania biologicznego na skutek wyginięcia lub zagrożenia wielu gatunków, zmianami klimatycznymi i groźnymi w skutkach zjawiskami pogodowymi o dużym zasięgu.

Nie mniej ważne są problemy środowiskowe o zasięgu regionalnym. W Polsce jednym z takich problemów jest zanieczyszczenie środowiska wynikające ze spalania paliw węglowych, które to paliwa mają w naszym kraju udział ok. 90% w produkcji energii elektrycznej. Spalanie węgla kamiennego i brunatnego we wszelkich paleniskach obciąża środowisko znacznie bardziej niż spalanie innych typów paliw lub wykorzystanie niekonwencjonalnych źródeł energii. Skutkiem spalania węgla jest duża emisja CO₂ przypadająca na jednostkę wyprodukowanej energii, duże zapylenie powietrza i emisja do atmosfery SO₂ i NO_x, które wywołują kwaśne deszcze i potęgują kwasowość gleby.

Problemy środowiskowe mogą mieć też zasięg lokalny i dotyczyć skupisk ludzkich w dużych miastach, gdzie charakterystycznym zagrożeniem jest tzw. niska emisja, gazy spalinowe z poruszających się pojazdów wywołujące smog fotochemiczny oraz nagromadzenie uciążliwych i niebezpiecznych odpadów. Problemem lokalnym jest deficyt wody do zaopatrzenia ludności oraz zanieczyszczenie i degradacja gleby, z czego mogą wynikać problemy z zapewnieniem pożywienia, pod względem zarówno ilości, jak i jakości. Poznanie problemów środowiskowych jest ważne z dwóch powodów – dzięki temu można im zapobiegać lub ograniczać ich skutki, można również unikać niektórych zagrożeń, a przez to wręcz chronić zdrowie (np. przez unikanie nadmiernej ekspozycji na promieniowanie UV).

W niniejszym podręczniku autorki chciały przedstawić, w sposób jak najbardziej przystępny, najważniejsze problemy związane ze środowiskiem naturalnym, których istotą są procesy chemiczne. Zamiarem było zwrócenie szczególnej uwagi na problemy środowiskowe charakterystyczne dla naszego kraju. Podręcznik ma zaznajomić czytelnika z podstawowymi pojęciami i terminologią stosowaną w obszarze wiedzy nazywanym chemią środowiska, z budową chemiczną i funkcjami poszczególnych sfer środowiska naturalnego, a przede wszystkim z problemami środowiskowymi wynikającymi z działalności antropogenicznej. Na procesy antropogeniczne mamy wpływ największy, możemy je kontrolować, ograniczać, modyfikować, a także wprowadzać nowe technologie

mniej obciążające środowisko. Ten ostatni kierunek postępowania jest najbardziej korzystny, gdyż lepszą metodą ochrony środowiska jest unikanie i ograniczenie jego zanieczyszczenia niż naprawianie wyrządzonych szkód.

Głównymi odbiorcami niniejszego podręcznika mają być studenci Wydziału Inżynieryjno-Ekonomicznego Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu odbywający studia na kierunku zarządzanie i inżynieria produkcji – specjalność inżynieria ochrony środowiska i inżynieria produktów chemicznych. Autorki niniejszego podręcznika pracują w Katedrze Technologii Chemicznej na tym Wydziale, w której to Katedrze prowadzi się zajęcia z przedmiotów technicznych dla studentów obu specjalności. Studia na tym Wydziale mają charakter interdyscyplinarny – techniczno-ekonomiczny, dlatego też studenci odbywający na nim studia nie mają takiej ilości zajęć z przedmiotów dotyczących szeroko rozumianych zagadnień środowiskowych, jak studenci studiów przyrodniczych i technicznych. Z tego powodu pewne partie materiału w podręczniku nieco wykraczają poza zakres klasycznej chemii środowiska. Wydaje się jednak, że dla wielu czytelników informacje dotyczące np. istoty procesów spalania i budowy chemicznej paliw będą bardzo pomocne w zrozumieniu zróżnicowanego wpływu poszczególnych paliw na środowisko naturalne.

Podręcznik adresowany jest również do wszystkich czytelników mających podstawową wiedzę w zakresie chemii. Jego odbiorcami mogą być studenci studiów przyrodniczych i technicznych, uczniowie i nauczyciele szkół średnich, pracownicy zakładów przemysłowych oraz wszyscy związani zawodowo z ekologią i ochroną środowiska.

Autorki wyrażają podziękowanie Recenzentom – Panu prof. dr. hab. Zbigniewowi Hubickiemu z Wydziału Chemii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i Panu prof. dr. hab. inż. Stefanowi Zielińskiemu z Wydziału Chemicznego Politechniki Wrocławskiej za cenne uwagi i wskazówki.

Wrocław, 29 września 2011   *Elżbieta Kociołek-Balawejder, Ewa Stanisławska*